

Ars Naturæ

Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat

Horváth Róbert

ÁRPÁD-KORI ÖKOLÓGIA – ÁROKRENDSZER ÉS VÍZGAZDÁLKODÁS

Ars Naturæ. Ökológiai, társadalmi, kulturális folyóirat (Szeged) VIII–IX. évf. (2017–2018)
15–18. sz. 19–26. o.

Amennyiben az ökológiát egyszerűen környezettel kapcsolatos tudományként értelmezzük, egyáltalán nem sületlenség felvetni meglétét az Árpád-kor esetében. Természetesen hozzá kell tenni, hogy ekkor a tudomány nem modern értelemben veendő, egy csíraszerű formában létező környezettudományról lehet szó. Ez a kezdetleges ökológia mindazonáltal eleget tehetett a tudomány mai alapdefinícióinak is, például a módszeres megismerés és a tudás alkalmazása egységének, egyfajta lényegi módon.

Arról, hogy miként gondoskodtak eleink a szűkebb és tágabb környezetükről ebben a korszakban, nagyon keveset tudunk. A tárgyi leletekből levont következtetéseken kívül csak abból indulhatunk ki, amit a belső-ázsiai nomád népek természetszemléletéből ismerünk; valamint a nomádság és a letelepedettség határán élő, hasonló helyzetű népek környezetfelfogásából; végül a korszak természetre vonatkozó nézeteiből. Például Kasmírban a 10–11. század táján meghatározó volt a *szarvátman*, a mindennel azonos önvaló, a mindenséggel azonos önmagam ideája és gyakorlati felfogása. Magától értetődő, hogy ennek az *upanisadi* eredetű, részben tovább alakított eszmének és környezeti velejáróinak a rávetítése az egykorú magyarságra helytelen lenne. Hasonló önátélést azonban feltételezhetünk.¹ Olyan nehéz helyzetben vagyunk, hogy a jelen esetben nem mellőzhetjük a hipotéziseket. A sámánizmus különféle formáinak vizsgálatára is kényszerülünk,² amennyiben a kora Árpád-kori környezettudatosság *valóban* érdekel bennünket. Az analógiák figyelembevételére és a feltételezések itt elkerülhetetlenek. A tudományosság mindazonáltal megköveteli a hipotetikus tényezők nyílt bevallását.

Ki tudja, mióta, de létezik egy legenda, mely szerint hazánk valaha a vizek – források, folyók, tavak – paradicsomi országa volt, melyet az isteni elrendelés mellett

¹ Az Árpád-kori körtemplomok kapcsán feltételezhető analóg átélés tekintetében lásd Németh Zsolt: Különleges térrendezésű Árpád-kori kistemplomainkról. *Magyar Hüperión* (Budapest) V. évf. (2017) 3. sz. (ősz) 307. o.

² Beleértve akár az észak-amerikai indiánok természetképét. Frithjof Schuon szerint a szibériai és az észak-amerikai sámánizmus összefüggő jelenség, amit hüperboreai sámánizmusnak nevezett el. Az indiánokkal kapcsolatos honi túlkapások tekintetében lásd Csajághy György: Indián rokonok? Indián ősmagyarok? *Magyar Hüperión* (Budapest) III. évf. (2015) 2. sz. (nyár) 198–212. o.

tudatos vízkultúra tett édenivé. Valóban, nem mehetünk el a nyilvánvaló tény mellett, hogy földrajzilag egy medencéről van szó, amit letelepedő őseink minden bizonnyal figyelembe vettek, és amely – feltételezhetően – identikus volt számukra.³ Bizonyos adatok szerint a Magyar Királyság a 13–14. századig például Európa legnagyobb haltenyésztő állama volt Norvégia mellett.⁴ A sziget-, liget- és kerttermészetű Magyarországgal kapcsolatos későbbi mítoszok – ha nem is érik el a valódi mítoszok szintjét – ugyancsak összefüggenek a tudatos vízkultúrával. Bármennyire tudománytalannak minősíthetők a Gyógyvízország, Halország, Gyümölcsország, Mézország megfogalmazások, hipotetikusán számolni kell velük, hogy igazolást nyerhessenek, vagy joggal elvethessük őket.

Andrásfalvy Bertalan 1974-ben elkészült érzékeny könyve volt az első, amely bizonyította, hogy az ártereken élő magyar emberek kultúrája hanyatlani kezdett a 18–19. századi központi folyószabályozások és ármentesítések következtében.⁵ Ez azt jelenti, hogy a folyami és az ártéri gazdálkodás korábban kifinomultabb és eredményesebb volt hazánkban.⁶ A színhagyományt követően e felismerés és kutatás hatására született meg az ártéri gazdálkodás vagy fokgazdálkodás eszméje, amely a méltóság és a teljesítmény új aspektusával ruházta fel a magyarságot. Andrásfalvy professzor és sokan mások (például Bellon Tibor, Frisnyák Sándor, Károlyi Zsigmond, Molnár Géza, Győri Róbert) a 18. században tetten ért ártéri vagy fokgazdálkodás tényeit visszavetítették a középkorig.⁷ Azon kívül, hogy e rávetítés jogossága nem eléggé alátámasztott – néhány gyakorlati megoldás nem bizonyított folytonosságán, valamint egy nem kellően körvonalazott hagyományon alapul –, félrevezető is. Úgy tűnik ugyanis, hogy a magyarság vízgazdálkodási kultúrája korábban *magasabb színvonalú volt* a közvetlenül a folyószabályozások előtt létező ártéri vagy fokgazdálkodásnál. Ez utóbbi – gyakorlati lényegét tekintve – a folyóvizeket kísérő magasabb partoldalak fokokkal történő átvágását és az aszályos területek elárasztását jelentette. Nem volt képes például a magasabban fekvő területek öntözésére és az

³ Egy régi tudomány, az asztrológia szerint a magyarság analogikus összefüggésben áll a Nyilas csillagképpel. A Sagittarius tüzes, lobbanékony csillagegy, ám kapcsolatos a vizek feletti uralommal.

⁴ Takács Károly, Németh Zoltán: Komplex javaslat a magyar mezőgazdaság és a vidék problémáinak megoldásához. Árpád-kori csatornarendszerek és öntözéses gazdálkodás felújításának terve. Létesítményterv, 2011, 11. o. Online forrás: <http://tisztavizet.lapunk.hu/tarhely/tisztavizet/dokumentumok/201412/letesitmenyterv.pdf>.

(Valamennyi online forrás utoljára megtekintve: 2018. 05. 15.) Károlyi Zsigmond, Nemes Gerzson: *Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895–1846). Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I.* Budapest, 1975, Középtiszavidéki Vízügyi Igazgatóság – Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda /Vízügyi történeti füzetek 8/, 37–39. és 65–66. o.

⁵ Andrásfalvy Bertalan: *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt.* Budakeszi, 2014, Ekvilibrium, 7–8. o.

⁶ A politikai rendelkezések miatt olyan drasztikusan szabályozták a folyókat, csapolták a tavakat, hogy szinte ellentéte jött létre annak a korábbi gyakorlatnak, amely a fentebb említett legendához és mítoszokhoz vezetett.

⁷ Lásd például Andrásfalvy Bertalan: i. m. 154. o. Valamint Károlyi Zsigmond, Nemes Gerzson: i. m. 16. és 54. o.

elárasztott területek természeti adottságokon túli vízelvezetésére. A legalább fél évezreddel korábbi magyar gyakorlat ellenben igen.⁸ Így hát nincs szükség arra, hogy a 18. századi ártéri vagy fokgazdálkodást – amely bizonyos helyeken és lecsökkent mértékben a 20. századig tovább élt – tekintsük a legkorábbi és legkomolyabb magyar vízgazdálkodási gyakorlatnak.

Néhány előzmény után⁹ Takács Károly komplex kutatásai révén vált bizonyítottá, hogy a magyarság olyan vízgazdálkodással rendelkezett a 10. és 14. század között, amely meghaladta a későbbi ártéri vagy fokgazdálkodást. Takács az 1990-es évektől előbb terepbejárások, majd régészeti, üledéktani, geokémiai, pollenanalitikai vizsgálatok révén, levéltári kutatások által megerősítve felfedezett egy korai Árpád-kori árokrendszert a Tóközben, a Rábaköz keleti részén.¹⁰ Nem csupán jól ismert, lakóterület körüli középkori árkokra bukkant, hanem párhuzamos árkokból álló kiterjedt rendszerre. Ennek az árokrendszernek az alapelemei a két vagy három párhuzamos mederből álló árkok, melyek együtt 2–30 méter szélességűek és 0,5–4 méter mélységűek.¹¹ A párhuzamos árkokból a földet gyakran töltésszerűen a medrek közé termelték, és sokszor eltérő mélységűnek képezték ki azokat.¹² Az árok szó a honfoglalás előtt került a magyar nyelvbe, a török *ariqból*, melynek jelentése öntözőcsatorna.¹³ Olyan árokrendszerről van tehát szó, amely vízelvezetéssel kapcsolatos. A korabeli határjárások levéltári forrásaiban szereplő latin *fossa*, *fossatum* (árok, árokmeder) szavak szintén öntöző és vízlevezető árkok megnevezései voltak, más jelentésben alig ismertek.¹⁴ Egy tudatos vízgazdálkodási rendszerről beszélhetünk.

A hármás párhuzamos árkok csaknem minden esetben folyókból ágaztak ki.¹⁵ A rendszer nem csupán aszályos területek elárasztására volt képes, hanem

⁸ Takács Károly: Fokgazdálkodás vagy valami más? *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* (Budapest) 2. sz. (2000. tél) 149–150. o.

⁹ Győrffy István (1884–1939) és Méri István (1911–1976) még nem Andrásfalvy nézeteit követték. Méri István: Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. *Archaeológiai értesítő* (Budapest) LXXXIX. évf. (1962) 213–217. o. Lásd továbbá Károlyi Zsigmond, Nemes Gerzson: i. m. 54–69. o.

¹⁰ Az itteninél teljesebb publikációs jegyzékét lásd Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 22. o.

¹¹ Takács Károly: Öntözés, víztározás, halastavak és árvízkezelés ezer évvel ezelőtt? A honfoglaló magyarság és a vízgazdálkodás. *História* (Budapest) XXXII. évf. (2010) 6–7. sz. 22. o. (A továbbiakban: Öntözés, víztározás.) Vö. uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein. I. rész. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* (Budapest) 1. sz. (2000. ősz) 31. o. (A továbbiakban: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I.) Ez utóbbi forrás 4–35 méter szélességet ír. Lásd még Takács Károly, Füleky György: Középkori csatornarendszerek kutatása. Földrajzi Konferencia, Szeged, 2001, 4–5. o. Online forrás: <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/TakacsFuleky.pdf>

¹² Takács Károly: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 32. o. Takács Károly, Füleky György: i. m. 1. o. Takács Károly: Öntözés, víztározás. 23. o.

¹³ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein II. rész. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat* (Budapest) 3–4. sz. (2001. tavasz–nyár) 305. o. (A továbbiakban: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása II.) Uő: Öntözés, víztározás. 23. o.

¹⁴ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása II. 298. o. Uő: Öntözés, víztározás. 23. o.

¹⁵ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 39. o. Uő: Öntözés, víztározás. 22. o.

vízvezetésre is. A fokgazdálkodástól eltérően e csatornahálózat kettős működésű vízügyi rendszert képezett, és az aszályos területek öntözésén, elárasztásán kívül képes volt magasabban fekvő területek öntözésére vagy a vizek tavakban történő tárolására.¹⁶ A medrek üledékmintáin végzett C14-es vizsgálatok révén megállapítható, hogy az árokrendszer kiépítése legkésőbb a 10. század második harmadában kezdődött, viszonylag hamar és nagy erővel épült ki, s jelentős része a 13–14. században pusztulásnak indult.¹⁷ A magyar történelemből jól ismert mocsárvilág ez utóbbi következménye. A tudatos vízgazdálkodás valamiképp azonban tovább élt. A folyamszabályozások előtti, 18. századból ismert ártéri vagy fokgazdálkodás olykor honfoglalás kori árokrendszerre épült.¹⁸

A korai csatornarendszer ökológiai szempontból fontos részletei közé tartozik, hogy „részben természetes medrek felhasználásával készült alapvetően mesterséges medrekből” állt.¹⁹ A „mesterséges” akkoriban a természetessel egységben valósult meg. Takács szerint a csatornák torkolatainál és találkozásainál fából készült zsilipeket és átereszeket alkalmaztak.²⁰ Ezek magától értetődően nem maradtak fenn, ám helyüket lignitvizsgálatok igazolták. Feltárta, hogy a medrek oldalfalain padkákat, lépcsőket képeztek ki, melyek feltételezhetően a medrek aljának tisztítását szolgálták²¹ a megfelelő vízáramlás és vízminőség érdekében. Mint már szó volt róla, ez a kettős működésű rendszer nemcsak öntözést, hanem belvízelvezetést szolgált, s víztározós aszály- és árvédekezést valósított meg.²² A Tóközben található korabeli mesterséges halastavak száma száz körül volt.²³ Tízszer–hússzor annyi csatorna működött, mint ma.²⁴ Ökológiai szempontból fontos még, hogy a medrek finomhordalékban gazdag vizet szállítottak, amivel tudatosan biztosították a tápanyagutánpótlást.²⁵ Mindemellett az Árpád-kori állattenyésztés „lényegileg különbözött a 16–18. századi alföldi extenzív állattartástól”.²⁶ Szintén külterjes volt, de a legeltetések az elárasztott, majd vízvezetett mezők tudatosan táplált füveivel álltak kapcsolatban. Az

¹⁶ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 38–43. o. Uő: Öntözés, víztározás. 21–22. o.

¹⁷ Tölgyesi Ágnes (rendező): *Az élet temploma. Tájgazdálkodás, ártéri gazdálkodás, öntözéses gazdálkodás.* Magyar ismeretterjesztő film, 2015, 34,50–35,31 perc. Online forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=wpVrdqrZ5cw> (A továbbiakban: *Az élet temploma.* – E filmnek készült egy bővített változata, amely eddig nem került adásba: <https://tinyurl.com/y94mu3wv>.) Valamint Takács Károly: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 27. o. (A kiépítés kezdeteit illetően, a hivatkozott írásaiban Takács nagyon óvatos, egy-két évszázad pontosságú kormeghatározásokat közöl.)

¹⁸ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 43–44. o. Uő: Öntözés, víztározás. 22. o.

¹⁹ Tölgyesi Ágnes: *Az élet temploma.* 36,33–36,39 perc.

²⁰ Takács Károly: Öntözés, víztározás. 22. o.

²¹ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 33. o. Uő: Öntözés, víztározás. 22. o.

²² Uő: Öntözés, víztározás, 22. o.

²³ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 33. o. (Vö. „közel száz”). Uő: Öntözés, víztározás. 22. o. (Vö. „legalább száz”).

²⁴ Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 9. o.

²⁵ Uo. Vö. Méri István: i. m. 217. o. Lásd még Tölgyesi Ágnes: *Az élet temploma.* 40,50–42,32 perc.

²⁶ Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 10. o.

erdőgazdálkodás, a gyümölcsstermesztés és a méhgazdálkodás részben, a korabeli magyar haltenyésztés csaknem egészében e csatornarendszeren alapulhatott.²⁷

Takács Károly Tóközben végzett kutatási eredményei (száz kutatóárok, fúrásminták,²⁸ kiegyensúlyozott következtetések) országos jelentőségűek, a kifejezés érdemelvű értelmében. Vajon így van földrajzilag is? A Magyar Királyság más területein szintén létezett a tóközihez hasonló csatornarendszer az Árpád-korban? Amennyiben igen, komoly és újszerű megállapításokat vonhatnánk le őseink honfoglalás kori²⁹ életmódjára és a környezethez való viszonyára nézve. Ilyen csatornarendszer működtetése a magyarság nagy részének mindennapjait meghatározta volna. Ebben az esetben magyarázatot kapnánk arra a máskülönben nehezen megválaszolható kérdésre is, hogy egy vándorló, nomád törzsszövetség – amelynek tagjai túlnyomórészt harcosok voltak –, miként élte túl a letelepedés válságát, ami helyhez kötöttséget és munkát hozott a korábbi vándorlás és harc helyett.³⁰ Itt olyan kétkezi munkáról beszélhetünk, amelyet csupán harcosi kvalitásokkal együtt lehetett kivitelezni. Takács mindenesetre több százezer kilométer hosszúságú csatornarendszerről beszél,³¹ melyet akkoriban emberkéz alkotott a természettel összhangban. Az alábbi magyar területeket említi, ahol a tóközihez hasonló csatornarendszer feltételezhető: Kalocsai-Sárköz, Kis-Sárrét, Bodroγκöz, Alsó-Tisza,³² valamint Kisalföld, Duna alföldi szakasza s a Tisza és a Körösök völgye.³³ Mindez – valljuk be – elég elnagyolt, és nem biztos, hogy teljesen azonos vízügyi rendszerekről volt szó. További ásatások lennének szükségesek, melyek a tóközihez hasonló eredményekre vezethetnek. Ezekhez jelentős állami támogatás, sőt központi szervezés kellene.

A régész-történész valahol megjegyezte, hogy az Árpád-kori vízgazdálkodás egészen eltért a mezopotámiai, a holland, a spanyol, az angol és a német gyakorlattól. Történeti eredetét keresve a perzsa-iráni Hvárezmben (Horezmben) talált hasonlót, amely később eltörökösödött, s vándorló őseink megismerhették híres öntözési kultúráját. Az ott élő kálizokkal való honfoglalás kori kapcsolatról több helységnevünk tanúskodik. Hvárezm központjának 10. századi elpusztulása után a magyar vízügyi

²⁷ A halgazdálkodás kapcsán lásd Takács Károly: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása I. 42. o. Uő: Öntözés, víztározás. 22. o. Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 10–11. o.

²⁸ Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 8. o.

²⁹ Természetesen nem bocsátkozhatunk a honfoglalás menetének vizsgálatába, az utolsó fő ütemet közvetlenül követő korszakra gondolunk. Mellékesen azonban megjegyezzük, hogy „a kárpát-medencei őshonosság” elmélete csak a meghódított, később asszimilált népekre vonatkozhat, semmiképpen nem a magyarok által vezetett törzsszövetsége.

³⁰ Ma a tudomány olykor vitatja a nomád és a letelepedett ellentéppár érvényét. Ennek teljes elvetése abszurditás lenne. Más témában íródott, de a nomád életformán belüli differenciálások tekintetében lásd például Törzsök Judit: Kik az „igazi cigányok”? 8–13. o. Online forrás:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/tanulmanyok_a_ciganysag_helyzete/pages/003_kik_az_igazi_ciganyok.htm

³¹ Takács Károly: Öntözés, víztározás. 23. o. Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 4. o.

³² Takács Károly, Németh Zoltán: i. m. 9. o.

³³ Takács Károly: Öntözés, víztározás. 23. o.

rendszer feltehetően egyedülálló volt a világon. Pusztulásának kezdetét Takács a 13. századra teszi, konkrétan a II. András által 1231-ben kiadott úgynevezett második aranybullára vezeti vissza, amely megszüntette a „közmunka” addig érvényben levő királyi rendeletét.³⁴ Korábban ez utóbbi tette jogilag lehetővé a központilag vezérelt és talán országos kiterjedésű csatornarendszer kiépítését, tisztítását és működtetését.³⁵ II. András rendelete után a csatornarendszer kezdett összeomlani, és IV. Bélának nem sikerült restaurálnia.³⁶

Takács Károly ízig-vérig mai tudós, aki a saját kutatási eredményeiből levonható következtetések tekintetében óvatos, azt mondhatjuk, túl óvatos. Nem meri leírni a mélyebb konzekvenciákat, amelyek – ha egyelőre feltételezések is, és sok dilettáns fantáziájának teret engednének – *előmozdíthatnák* a további kutatásokat. Mindenesetre a komolyabb és tágabb következtetések levonása, interpretációba vonása nélkül a pozitívizmus, a szárazság, a gyakorlatiasság³⁷ és a partikularitás keretei között maradtak óriási jelentőségű kutatási eredményei.

Mindezért úgy véljük, érdemes lenne egy értelmezéssel kapcsolatos merészség, így az alábbi konzekvenciák gyűjteményével zárjuk ismertetésünket.

1) A felfedezett Árpád-kori csatornarendszer nemcsak mezőgazdasági-vízgazdálkodási jelentőségű, hanem ökológiai is.

2) Mindkettő alapja egy vízzel kapcsolatos tudás, más szavakkal a korabeli magyarság „vizek feletti uralma”. A komplex vízkultúra e tudás és kvalitás, valamint erőfeszítések következtében valósulhatott meg.

A csatornák komplexitásának tényén kívül két bizonyítékkal rendelkezünk a tekintetben, hogy az Árpád-kori vízügyi rendszer nem csupán gazdasági, hanem ökológiai jelentőségű:

3) Világos módon az emberi test érrendszerének megfelelő, azt is követte.³⁸ Az aortának vagy legnagyobb verőérnek a helyi folyó felelt meg. Az artériáknak vagy nagy ereknek (verő- és ütőereknek) a hármás párhuzamos árkok. Az ereknek a kettős párhuzamos árkok. A hajszálereknek a magukban álló csatornák. Ezek a megfelelések antropocentrikus és mikrokozmoszikus látásmódra utalnak.

4) A földeknek, mezőknek, erdőknek, gyümölcsösöknek lebegő finomhordalék formájában tápanyagutánpótlást biztosító csatornák működése alapján azt látjuk, hogy az Árpád-kori ember nem tekintette szemétnek mindazt, amit ma annak látunk. Alig létezett szemét akkoriban. Hulladék és hordalék³⁹ igen, de teljesen felesleges, abszolúte elutasított szemét nem, vagy sokkal kevésbé, mint ma. Ennyire nem-

³⁴ Uő: Árpád-kori csatornarendszerek kutatása II. 306. o.

³⁵ Uo. 308–309. o.

³⁶ Már amennyiben a helyreállítására irányuló kísérlete valós volt.

³⁷ Vö. Takács Károly, Németh Zoltán: i. m.

³⁸ Ennek némileg Takács is tudatában van. Tölgyesi Ágnes: *Az élet temploma*. 37,00–37,13 perc.

³⁹ A lebegő finomhordalék egészen eltérő a mederfenék tisztítása során kiemelt hordaléktól.

dualisztikus volt a korabeli magyar ember tapasztalása, amit működő rendszereiben is kifejezésre juttatott. A legtöbb dolog egy holisztikus egységben, a teljesség szerves részeként jelent meg számára. Ennek következménye a teljesen felesleges dolgok *nemléte* volt, illetve a szemét, a hulladék és a hordalék közötti különbségtétel.⁴⁰

Az Árpád-kori csatornarendszer felfedezése komoly történelmi és társadalomtörténeti konzekvenciákkal is bír:

5) Magyarázattal szolgál a nomád és a letelepült életforma közötti átmenetre, gyakorlati problémáinak megoldására, sőt magának a honfoglalásnak – a végleges és teljes letelepedésnek – egyik okára. A csatornarendszer működtetése és létrehozása nagy tömegeket, katonai fegyelmet és harcos aktivitást igényelt (akár országos volt, akár helyi). Áthidaló életformaként szolgálhatott a nomádság és a letelepedettség között.

6) Némi magyarázatot ad arra is, hogy a korábbi, alapvetően hármastagozódású (Georges Dumézil által hangsúlyozott) közösségből miként alakulhatott ki a későbbi társadalmakra jellemző négy rend. Hogy egy ősi állapotból, amelyben szinte alig léteztek például nem-szabadok – a szolgák száma elenyésző volt –, hogyan alakult ki a negyedik rend. A királyi birtokok II. András által foganatosított gyakori átruházása érthetővé teszi a magyar társadalomban hirtelen támadt szakadékot szabad és nem-szabad között, s részben megmagyarázza a negyedik rend, a jobbágyság létrejöttét. Az új birtokosoknak dolgozókra és szolgákra volt szüksége, akik korábban az uralkodó közvetlen fennhatósága alatt harcos módjára tevékenykedtek, gazdálkodtak. Mindezt egybevetve a hierarchikus magyar feudális rend kétségtelenül magasabb rendű a 13. század előtt, mint később: korábban minden központi irányítás ellenére a jobbágyok száma kisebb volt, mint a szabadoké.

Szoros összefüggésben a 3–4. pontokkal, célszerű tételezni egy kozmológiai, vagy inkább általános látásmódot, amely összeköthette mindazt, amiről eddig volt szó:

7) Említettük, hogy a mindennel azonos önvaló, a mindenséggel azonos önmagam (*szarvátman*) hindú ideájának és gyakorlati felfogásának az átvétele kizárható a honfoglalás kori magyarság esetében. Valamilyen hasonló, doktrinálisan nem artikulált látásmódot mégis tételezhetünk (ami mindennapi hozzáállásként összekapcsolta az eddig említetteket). Úgy képzelhetjük el ezt, ahogy például Caspar David Friedrich festő esetében sem volt szükséges bonyolult tanok ismerete, mégis a következőt írta:

„Át kell adnom magam annak, ami körülvesz engem, egyesülnöm kell felhőimmel és szikláimmal, *hogy az legyek, aki vagyok.*”

Hasonló átélés jelent meg, teljes magától értetődőséggel, Schleiermacher vallásfilozófusnál is:

⁴⁰ Egy efféle következtetés történelmileg nem bizonyítható. Sőt, a tudomány mai értelmében egyenesen tudománytalan. Logikailag és diszkurzíve azonban tudományos, és filozófiai is az.

„a végtelen világ kebelén nyugszom: ebben a pillanatban én vagyok a végtelen világ lelke, mert annak minden erejét és végtelen életét a sajátomnak érzem, ebben a pillanatban *a végtelen világ az én testem, mert izmait és tagjait sajátjaimként érzem, s legbensőbb idegszállai éppúgy az én gondolatom és indulatom szerint mozognak, mint a sajátjaim.*”⁴¹

Talán belátható, hogy eleink Árpád-kori vízügyi rendszerének létrehozásakor és működtetésekor hasonló átélések megjelenhettek, sőt, meg kellett jelenniük, hogy az árokrendszer olyan tökéletes legyen, amilyen volt. (Régészeti és történelmi szempontból a harmadik, a negyedik és a hetedik pont, természetesen, merőben hipotetikus.)

⁴¹ Mindkettőt idézi Laki Zoltán: Az ég tág terein át. Gondolatok Caspar David Friedrich festészetéről. *Magyar Hírlap* (Budapest) II. évf. (2014) 3. sz. (augusztus–október) 322. és 320. o. (Kiemelés tőlünk.)